

Eesti talupojad Põhjasõjas

Kalle Kroon. Kolme lövi ja greifi all
Põhjasõjas.

Eestlased ja lätlased Rootsi armees,
nähtuna sotsiaal-majanduslike muutuste
taustal 17. sajandi lõpul – 18. sajandi
alguses. Argo, Tallinn, 2007. 424 lk.

Põhjasõjal 1700–1721 oli suur tähendus mitte ainult eestlastele – selle sõja tagajärjel allutati nad kahesajaks aastaks Tsaari-Venemaale –, vaid see oli tähtis pöördepunkt kogu Euroopa ajaloos: üks Euroopa suurvõim, Rootsi degradeerus teisejärgulise tähtsusega tegijaks ja tema asemele tõusis Euroopa uus suurvõim Venemaa. Arvustatav raamat käsitleb eesti ja läti talupoegade osalust selles suures heitluses.

Eesti talupoegade teenistus Rootsi sõjaväes ei ole ajalooeaduses *terra incognita*. Eesti teadlastest on seda teemat käsitlenud Henrik Sepp, Otto Liiv, Helmut Piirimäe, Heldur Palli, Elina Öpik ja Margus Laidre. Ometi on seni puudunud üks süstemaatiline ülevaade eestlastest Rootsi armee erinevais väeosades Põhjasõja aastail. Seda lünka on nüüd asunud täitma Kalle Kroon.

Oma uurimistöö problemaatika laiemat raami näeb autor Rootsi keskvoimu püüdlustes kujundada Rootsi konglomeraatriigist ühtlane riik, seda esmajoones sõjaväe organisatsioonis. Täpsemalt, kas ja millisel kujul oli Läänemere provintside integreerimine päris-Rootsiga tähteldatav ühiskonna militariseerumisprotsessis ja kas toimus areng eesti talupoegadest loodud rahvuslike regulaarvägede suunas. Need üleüldised probleemiasetused transformeerib autor konkreetseteks uurimisülesanneteks eri peatükides, et asuda siis juba otseselt allikmaterjalile kallale.

Uurimus rajaneb suuresti allikmaterjalile, mida eesti ajalooeaduses seni valdavalt kasutatud ei ole, peamiselt Rootsi Riigiarhiivis ja Sõjaarhiivis säilitatavatele väeosade meeskondade nimestikele ehk nn. munsterrollidele. Seal leiduvad andmed kõigi sõdurite rahvuse, vanuse, relvastuse ja varustuse kohta. Tähtis allikmaterjal on ka eestlastest maavägede juht-

kondade kirjavahetus ja kõrgemalt poolt tulnud korraldused. Arusaadavalt on autor kasutanud ka Eesti Ajalooarhiivi rikkalikke fonde.

Põhjasõda on olnud paljude ajaloolaste uurimisobjekt. Autor tutvustab asjatundlikult neid rootsi ja eesti ajaloolaste töid, mis käsitlevad peamiselt tema enda uurimuse peateemasid – eesti talupoegade võtmist Rootsi sõjaväkke ja nende osalemist tõrjelahingutes Vene vägede vastu.

Nüüd lühidalt raamatu sisust. Sissejuhatustes maalib autor oma uuritava teemale laia kultuuriloolise tausta. Kahes tagapõhjapeatükis ühiskonna arengust militariseerumise suunas kirjeldab ta absolutistliku riigikorra kehtestamist ja toimimist Rootsis 1680. ja 1690. aastail ning suurt reduktsiooni Eesti- ja Liivimaal – aadlile läänistatud mõisate taasriigistamist – kui sotsiaal-majanduslikku reformi ja selle sõjaväelist tähendust. Autor keskendub eriti Rootsi valitsuse poliitikale püüda igati ühendada Läänemere provintse tihedamalt Rootsi emamaaga. Siin antakse ka hea ülevaade eesti talupoegade õigusest ja kohustusest teenida Rootsi sõjaväes ja nende osakaalust kohalikes väeüksustest enne Põhjasõda.

Järgmised kaks peatükki käsitlevad kogu uurimuse raskuspunkti – eesti talupoegadest koosnevate väeosade loomine, struktuur ja koosseisud Põhjasõja aastail 1700–1710. Eriti võtab autor vaatluse alla väkkevõtmise erinevaid vorme ning sõjaväe väljaõpet, ülalpidamist, relvastust ja varustust. Viimases peatükis kirjeldab autor kümme Rootsi armee tõrjelahingut Eesti alal pealetungivate Vene vägede vastu, kus Rootsi väeüksuste koosseisus osales ka sõjaväkke võetud eesti talupoegi.

Raamatu tekstiosa täiendavad ühtekokku 41 lisa, millest valdava osa moodustavad tabelid eri väeosade koosseisu ja struktuuri kohta, nende seas ka väljavõtteid maakaitseväes teeninud eestlaste kohta. Ülejäänud lisad käsitlevad sõdurite ülalpidamist, relvastust ja varustust ning põgusalt ka nende haigestumist, suremust ja desertöörlust. Lisatud on ka eestikeelsed sõjakirjutused koos sõdurivande nõutega. Tabelilised moodustavad empiirilise-statistilise aluse tekstis läbi viidud analüüsidele ja paika pandud väidetele. Raamatu lugemisväärsust tõstavad veel 31 illustratsiooni – värvilist koopiat kaasaegseist allikaist – kuningate ja väejuhtide portreed, kindlused, lahingupaikade kaardid, relvad, univormid, lipud ja sõjaväe muusikariistad. Raamatul on ka ingliskeelne kokkuvõte.

Mõningale ainekile omistab autor erilist

tähelepanu. Nende käsitlemine viib ka uurimuse peamiste tulemusteni. Üks selliseid on eesti talupoegade Rootsi sõjaväkke võtmise erinevad vormid, mida Eesti historiograafias ei ole autori arvates küllaldaselt arutatud. Ta ise eristab väga üksikasjalikult väkkevõtmise protsessi, millest sõltus ka väeosade erinev iseloom ja erinevad ülesanded. Eesti talupoegi sai Rootsi sõjaväkke võtta põhiliselt kahel viisil – osalt üleskirjutuse kaudu sundväkkevõtmine maakaitsekohusluse alusel, osalt vabatahtlike värbamise teel. Maakaitsekohuslased koondati maarügementidesse (Eestimaal) ja maapataljonidesse (Liivimaal), mida ajaloolases kirjanduses on tihti tähistatud ühisnimetusega – maamiilits. Vabatahtlikult Rootsi armeele astunud moodustasid värvatud väeosad. Rootsi võimudel oli plaanis luua ka Eesti- ja Liivimaale alaliste maapalgaliste sõdurite ülalpidamise süsteem, nagu see oli Rootsis ja Soomes (*indelnigsverket, ständiga knektehållet*), ning selleks tehti ka ettevalmistusi. Lõpuks leidis eestlastest sõjamehi veel ka aadli lipkonnas ja Tallinna garnisonis.

Üks teine huvitav küsimus keskendub Rootsi armeele teeninud eestlaste üldarvule ja nende eventuaalsele sõjaväelisele karjäärile. Autori hinnangul moodustasid eestlased ja lätlased kõigist Põhjasõja ajal Eesti- ja Liivimaal võidelnud Rootsi väeosadest maksimaalselt 40%. Arvuliselt on nende hulka tunduvalt raskem kindlaks määrata. Varasemates uurimustes on välja pakutud 20 000 eesti talupoega Rootsi armeele. Nimetatud arvu aga peab autor ülearu suureks ja kahandab selle poole peale – seega ühtekokku 10 000 meest. Värvatud rügementides ei ulatunud eestlaste osakaal üle 30–35%. Põhjasõja ajal ülendati mitmeid eesti soost sõjamehi ka allohvitseriks ja ohvitseriks. Nende osakaalu hindab autor maksimaalselt 10–15%-le kõigis väeüksustes kokku. Eestlaste küllaltki suurearvulist teenistust Rootsi sõjaväes näeb autor kui üht tähtsat indikaatorit talupoegade pärisorjusest vabanemise protsessis.

Edasi käsitleb autor talupoegadel lasunud koormisi ühenduses sõjaväe ülalpidamisega. Maamiilitsa sõdurite palkade ja varustuse eest vastutasid peamiselt väekohustuslikud taludegrupid; värvatud rügementide elatis- ja varustuskulud kattis riigikassa. Regulaarsete sõjamaksude kõrval tuli talupoegadel veel muretseda rivist välja langenud sõdurite asendamisega. Ühtekokku muutusid sõjamaksud talupoegadele üha enam rõhuvaks koormaks, mis kutsus esile mitmeid kohalikke vastuhakke mõisahärradele ja Rootsi võimudele. Sõjakoormisi analüüsides

jõuab autor järeldusele, et need mõjutasid oluliselt talupoegade senist maksustruktuuri – suurenes raha osakaal naturaalmaksude arvelt. See konstateering haakub kenasti rahvusvahelises ajalooteaduses valitseva kontseptsiooniga, et varauusaegsed sõjad, 16. ja 17. sajandil, avaldasid otsustavat mõju makromajanduslikule arenguprotsessile rahamajanduse kasvu ja feodaalühiskonna lagunemise suunas.

Eestlastest väeosade tähendust otseses lahingutegevuses käsitleb autor eraldi peatükis, kus ta kirjeldab, peamiselt varasema kirjanduse alusel, mitmeid Eesti ajaloo üldkäsitlustest tuntud lahinguid, muu hulgas Rõuge, Vastse-Kasaritsa, Räpina, Erastvere, Hummuli ja Kastre all. Neis lahinguis olid eesti talupoegadest koosnevad väeosad osalt üsnagi edukad, osalt aga põgenesid ka puuduliku väljaõppe ja viletsa relvastuse tõttu paanikasse sattununa lahingutest. Autori üldhinnang on siiski, et eestlastest väeosad mängisid Rootsi armee võitlustes Venemaa vägedega tähtsat osa, aga olid olulised ka spontaanselt organiseeritud eesti talupoegade rahvasõjas maad rüüstavate Vene vägede vastu.

Ulatuslikule allikmaterjalile rajatud teadustöodes on täpsus harva saajaprotsendilise. See kehtib ka käesoleva uurimuse kohta. Esinevad vead on peamiselt formaalset laadi. Sama teos esineb kahes erinevas kirjaviisis (lk. 34 ja 410). Kaks isikut on ära vahetatud (lk. 107–108). Rootsi keelsed tsitaadid ei ole mitte alati korrektsed (lk. 131). Rootsi ja eesti keel on segunenud ühes ja samas lauses (lk. 163). Esinevad ekslikud viited arhiividepoodele (lk. 141, 333). Kasutatud kirjanduse loetelus puuduvad mitmetel teostel trükiaasta ja/või trükikoht ning köitenumber mitmeosalistel töödel (lk. 409–411). Isikunimede registris antakse enamasti terve perekonna- ja eesnimi, vahel aga ainult eesnime initialsid, üksikute puhkudel ainult perekonnanimi (lk. 419–423). O. Liivi kirjutatud osale Eesti majandusajaloost (1937) annab autor pealkirjaks “Eesti majandus Rootsi ajal”; õige pealkiri oleks aga “Rootsi aja majandusajalugu” [see on muidugi poleemika koht – Toim.] (lk. 42, 64, 78, 141). Esineb ka ebakorrektsed nimevormid: Erik Dahlberg *pro* Eric Dahlbergh (lk. 177, 178, 411, 418) ja Gardie, Axel Julius, De la *pro* Dela Gardie, Axel Julius (lk. 419). Oleks soovinud ka vastavaid registreid lisada, illustreerimise ja töös kasutatud lühendite kohta, aga see märkus tabab vahest esmajoones kirjastust ja mitte autorit.

Ülaltoodud vormivead ja puudused ei kummuta muidugi uurimuse tulemusi, aga nad

viitavad raamatu veidi lohakale viimistlusele, mis õonestab konkreetsete andmete usaldusväärsust.

Sisulistest apsudest tuleks nimetada mõningaid. Autor samastab Rootsi Riigi Seadust (*Sveriges Rikes Lag*) Rootsi põhiseadusega (lk. 55), mis on vale. *Sveriges Rikes Lag*, mis hakkas kehtima 1736. aastal, asendas keskaegseid maa- ja linnaseadusi (*Landslag ja Stadslag*) ning hõlmas tsiviil-, kriminaal- ja protsessiõiguse põhilisi reegleid, mitte aga põhiseaduslikke korraldusi. Põhiseaduse mõiste hakkas Rootsis juurduma alles 17. sajandil ja selle all mõeldi põhjanevaid määrusi riigi valitsemises (*fundamentallag*). Rootsi põhiseaduse omapära on see, et ta ei materialiseeru üksnes ühes seaduses, konstitutsioonis, vaid koosneb veel tänagi neljast erinevast seadusest, nimelt Valitusvormist (*Regeringsformen, RF*), Riigipäeva kodukorra seadusest (*Riksdagsordningen, RO*), Troonijärgluse seadusest (*Successionsordningen, SO*) ja Trükivabaduse seadusest (*Tryckfrihetsförfordningen, TF*).

Autor väidab ka, et ühenduses Rootsi üldise maaseaduse (*Landslagen*) põhjaliku revideerimisega 17. sajandi lõpul saadeti 1696. aastal seaduse eelnõu see osa, mis käsitles kuninga õiguslikku positsiooni (*kungabalken*), seisukohavõtuks “ka Eesti- ja Liivimaa seisustele” (lk. 55). See väide ei pea paika. On teada, et seaduse eelnõu saadeti Tartu Õuekohtule, s. t. riiklikule asutusele, aga kindlasti mitte Läänemere provintside “seisustele”. Seisuste all saab siin mõelda ainult baltisaksa aadlit oma mõjuvõimsate korporatsioonidega, rüütelkondadega ning linnakodanlust oma tugevate korporatsioonidega, magistraatidega. Et karmikäeline ainuvalitsuslik kuningas Karl XI oleks lasknud saata “kungabalkeni” eelnõu, mis sisaldas kõige põhilisemaid sätteid kuningavõimu kohta, arvamusaavalduseks baltisaksa rüütelkondadele, on absoluutselt mõeldamatu ja kaasaegsete allikate poolt kinnitamata väide. Ja seda pealegi olukorras, kus baltisaksa aadel oli sattunud laupokkuperkesse absolutistliku kuningaga, kui see oli rüütelkondade maapäevadelt (*Landtag*) röövinud kogu initsiatiivi poliitiliseks tegevuseks ja kui ta oli sootuks kehtetuks tunnistanud Liivimaa rüütelkonna kõige tähtsama võimuorgani – maanõukogu (*Landrat*).

Seoses äsjamainituga eksib autor ka, käsitades eesti talupoegkonda kui “seisust” (lk. 193). Feodaalühiskonna seisused olid õiguslikult ja sotsiaalselt privileegidega rangelt piiritletud korporatsioonid, mida iseloomustas liikmeskonna

suletus ning õiguste ja kohustuste pärilikkus. Vastupidiselt rootsi ja soome vabadele talupoegadele, kes olid seisusena esindatud Rootsi Riigipäevas, ei moodustanud pärisorised eesti talupojad mingit seisust, vaid neid tuleb käsitada kui üht sotsiaal-majanduslikku ühiskonnakihti.

Kalle Krooni uurimuse plusspoolele tuleb juba ülal konstateeritud tulemustele lisada veel järgmist. Ta on hästi orienteerunud rahvusvahelise ja Eesti vastavasisulisel historiograafias, mis on võimaldanud tal täiendada oma uurimust nii Euroopa, Rootsi kui ka Läänemere provintside kaasaegse ühiskondliku arengu taustaga. Suurt materjali on ta töödelnud korralikult ja professionaalse allikakriitika meetodite kohaselt. Uurimistöö peamiseks tulemuseks on põhjalik rekonstruktsioon Rootsi sõjaväeüksuste küllaltki komplitseeritud struktuurist, kusjuures autor toob arutellu vajalikku terminoloogilist selgust. Samuti näitlikustab ta, kuidas Rootsi keskvalitsuse poliitika üldised taotlused integreerida Läänemere provintse tugevamalt päris-Rootsi riikkondsusesse, s. t. muuta provintse kohaldunumaks Rootsi oludele, tulid selgelt esile ühiskonna sõjaväelises valdkonnas, selle organisatsioonis ja struktuuris.

Pärisorjuse kaotamine Eesti- ja Liivimaa 17. sajandi lõpul avardas oluliselt Rootsi sõjaväe rekruteerimisbaasi, kuid andis samaaegselt ka eesti talupoegadele võimaluse valida kroonuteenistus mõisaorjuse asemel. Et seda võimalust ohtralt ka kasutati, nähtub sellest, et kohustusliku väkkevõtmise kõrval lasid paljud eesti talumehed end ka vabatahtlikult Rootsi sõjaväkke värvata, ja kindlasti mitte Rootsi-truudusest, vaid just mõisaorjuse alt vabanemiseks.

Aleksander Loit